

МІСЦЕ ДОГОВОРУ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ У СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

LOCATION OF CONSUMER CREDIT IN THE SYSTEM OF CIVIL CONTRACTS

Погребняк В.Я.,

здобувач кафедри цивільного права № 2

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Досліджено існуючі у науковій правовій літературі класифікації зобов'язальних правовідносин. Встановлено, що категорії «позики» і «позикове зобов'язання» мають характер загальних правових категорій, що охоплюють усі відносини, які позначаються економічним поняттям кредиту. Систему кредитних зобов'язань утворюють договори позики і кредиту, зобов'язання з випуску (емісії) облігацій, видачі векселя, новації боргу у позикове зобов'язання, комерційного кредиту, споживчого кредиту, договір факторингу. Аргументується, що завдяки своїм специфічним ознакам договір споживчого кредиту є окремим видом кредитного договору.

Ключові слова: позики, кредит, споживчий кредит, відносини споживчого кредитування.

Исследованы существующие в научной правовой литературе классификации обязательственных правоотношений. Установлено, что категории «заем» и «заемное обязательство» имеют характер общих правовых категорий, охватывающих все отношения, которые определяются экономическим понятием кредита. Систему кредитных обязательств образуют договоры займа и кредита, обязательства по выпуску (эмиссии) облигаций, выдаче векселя, новации долга в заемное обязательство, коммерческого кредита, потребительского кредита, договор факторинга. Аргументируется, что благодаря своим специфическим признакам договор потребительского кредита является отдельным видом кредитного договора.

Ключевые слова: заем, кредит, потребительский кредит, отношения потребительского кредитования.

Abstract available in the scientific literature of the legal classification of obligations relations. It was found that the category «loans» and «loan obligation» have the character of general legal categories covering all the relationships that are defined by the economic concept of credit. The system of credit obligations constitute loan agreements and loan commitments to issue of bonds, issuing bills, debt novation loan obligation, commercial loans, consumer loans, factoring contract. It is argued that due to its specific feature of the consumer credit agreement is a separate kind of credit agreement.

Key words: loan, credit, consumer credit, consumer credit relationship.

Наявність стабільної кредитно-банківської системи є однією із необхідних умов становлення ринкової економіки, у якій кредитні відносини покликані забезпечити економічне зростання як усієї країни, так і її населення, що у свою чергу не може стійко розвиватися без відповідної правової бази. Існуюча на сьогодні практика фінансової діяльності банків з видачі кредитів фізичним особам, а також необхідність спеціальної правової регламентації відносин споживчого кредитування породжують актуальність встановлення місця таких відносин в системі цивільних договорів.

Дослідженням теоретичних та практичних проблем у сфері кредитування займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як М.М. Агарков, М.І. Брагінський, В.В. Вігрянський, Л.Г. Єфімова, О.С. Іоффе, Е.С. Компанієць, В.В. Луць, Л.А. Лунц, Д.І. Мейер, Р.А. Майданик, Л.А. Новосолова, О.М. Олійник, О.П. Орлюк, Е.Г. Полонський, Е. Роде, М.Г. Розенберг, Р. Саватсьє, Е.А. Суханов, О.А. Флейшиц, Ю.І. Чалий, Г.Ф. Шершеневич та ін. Втім, незважаючи на достатню кількість наукових праць, присвячених дослідженню кредитних правовідносин, питання сутності споживчого кредитування та його співвідношення із іншими інститутами цивільного права є маловивченими.

У зв'язку з цим метою цієї роботи є дослідження ознак відносин споживчого кредитування та встановлення їхнього місця у системі цивільно-правових договорів.

Відповідаючи на поставлене запитання, насамперед варто зазначити, що за своєю правовою природою такі відносини є кредитними. Отже, дослідження співвідношення домовленості сторін про споживче кредитування з іншими цивілістичними конструкціями варто проводити з урахуванням її аналогії з кредитним договором. Щодо останнього, то, як зазначається у частині 2 ст. 1054 ЦК України, до відносин за кредитним договором застосовуються положення про договір позики, якщо інше не встановлено законом і не впливає із суті кредитного зобов'язання. Зі змісту зазначеної норми випливає, що у правовому сенсі кредитний договір є видовим поняттям позики.

На сьогодні у науковій правовій літературі немає єдиної позиції щодо місця позикових правовідносин у системі цивільних договорів. Досліджуючи це питання, варто сказати, що система цивільних договірних відносин обумовлюється характером реальних суспільних відносин, які оформлюються відповідними договорами. Іншими словами, основою змісту юридичних норм є економічні чинники виникнення і

розвитку взаємовідносин учасників цивільного обороту. Як зазначав з цього приводу М.В. Гордон, систематизація ґрунтується на юридичних ознаках, що відображають економічну сутність тих суспільних відносин, які лежать в основі відповідних договорів [5, с. 69-70].

Типізація договірних відносин за правовим результатом, що утворюється внаслідок їх укладання, становить собою їхню організацію за найбільш істотною для правової науки ознакою [8, с. 55]. О.А. Красавчиков зазначав, що всі окремі види зобов'язань мають бути розмежовані між собою за ознакою їх спрямованості [9, с. 42-43]. Відомий цивіліст М.І. Брагінський, класифікуючи зобов'язання за спрямованістю правового результату, поділяє їх на чотири групи: ті, що спрямовані на передачу майна, виконання робіт, надання послуг та створення різних утворень [1, с. 87]. У межах цієї класифікації автор відносить позикові зобов'язання до групи зобов'язань із передачі майна. У свою чергу, В. В. Вітрянський поділяє останню на три підгрупи, до однієї з яких відносить зобов'язання, спрямовані на передачу майна з метою його тимчасового використання [3, с. 80]. Таким чином автор об'єднує зобов'язання позики, майнового найму (оренди) та позички. Аргументується, що в основі вказаних правових інститутів лежить єдина мета – тимчасове використання майна із встановленням обов'язку його повернення. Очевидно, що наведена класифікація не враховує специфіки позикового зобов'язання, оскільки в її межах ототожнюються правовідносини позики та майнового найму.

І.Б. Новицький та Л.А. Лунц поділяли договірні зобов'язання за властивостями предмета на родові та індивідуальні (конкретні) [10, с. 25]. У родових зобов'язаннях зміст визначається родовими ознаками, а в індивідуальних – конкретним предметом, наділеним індивідуальними характеристиками. Така класифікація має теоретичне і практичне значення, оскільки саме від визначення предмета зобов'язання родовими або індивідуальними ознаками залежить спосіб його виконання. У зв'язку з цим можна зробити висновок про неможливість об'єднання договорів позики, кредиту і майнового найму в одну класифікаційну групу.

Російський правник Д.О. Медведев пропонує виділяти розрахункові та кредитні правовідносини. Їхньою особливістю автор називає наявність спеціального суб'єкта – фінансової установи та грошовий характер зобов'язання [6, с. 56]. Саме до цієї групи автор відносить і позикове зобов'язання. Але окрім зазначених ознак важко знайти інші спільні риси між кредитними та розрахунковими відносинами. До того ж участь суб'єкта фінансової діяльності та грошовий характер не завжди мають місце у позикових зобов'язаннях (наприклад, у договорі позики речей).

Ю.Р. Романець виокремлює такі групи зобов'язальних правовідносин: договори, спрямовані на передачу майна у власність; передачу об'єктів цивільних прав у користування; на виконання робіт чи надання послуг; на страхування майнових ризиків;

на надання відстрочки повернення такої ж кількості майна того ж роду і якості або на відстрочення оплати; договори, спрямовані на досягнення мети, єдиної для всіх учасників; договори, спрямовані на заміну осіб у зобов'язанні [13, с. 44]. Таким чином, до п'ятої групи договорів автор відносить позикові зобов'язання.

Є.О. Суханов зазначає, що кредитні зобов'язання займають самостійне місце в системі договірних зобов'язань [7, с. 207]. Правник пропонує об'єднати їх в одну групу із правовідносинами, що виникають на підставі договорів страхування, банківського рахунка, банківського вкладу, розрахункових відносин, як групи зобов'язань із надання фінансових послуг. Надання позичальнику визначеної кількості коштів або замінних речей містить у собі елемент послуги з боку позикодавця, яка у кредитному договорі набуває фінансового характеру, утім, це не є домінуючим у позикових зобов'язаннях. Саме тому у науковій юридичній літературі висловлюється думка, що, на відміну від власне кредитних зобов'язань, останні не можна поєднувати в одній групі із зобов'язаннями, що виникають із договорів банківського рахунка, банківського вкладу, страхування, в яких надання фінансових послуг є основною ознакою таких правовідносин. Таким чином, позикові зобов'язання становлять окрему особливу підсистему в системі договірних зобов'язань. Їх не можна поєднувати із зобов'язаннями з розрахунковими відносинами та зобов'язаннями з передачі майна тимчасове користування. Варто також звернути увагу, що договір позики не є у класичному вигляді фінансовою послугою, оскільки в межах цієї договірної конструкції позичальнику можуть передаватися не тільки гроші, а й речі, визначені родовими ознаками.

Необхідно звернути увагу на те, що категорії «позика» і «позикове зобов'язання» мають характер загальних правових категорій, що охоплюють всі відносини, які позначаються економічним поняттям кредиту. Звідси можна зробити висновок, що у цивільних правовідносинах існує система позикових відносин. Поряд із цим не можна заперечувати і існування окремої категорії кредитних відносин, які відрізняються від позикових за спрямованістю дії з виконання зобов'язання, що у свою чергу виражається не лише в обов'язку повернення боргу а і в його наданні (створенні), тобто у двох окремих кредитних правочинах. Економічні кредитні відносини, що виникають між учасниками цивільного обороту оформлюються відповідними, передбаченими законодавством цивільно-правовими договорами: договором позики грошей або речей, визначених родовими ознаками; кредитним договором; випуском (емісією) облігацій; видачею векселя; новацією боргу у позикове зобов'язання; комерційним кредитом; споживчим кредитом; договором факторингу, тощо.

Розмежування договорів позики і кредиту дозволяє провести аналогію і виділити договір споживчого кредиту як окремих вид кредитного договору. У зв'язку з цим, вбачається за необхідне проаналізувати ознаки, притаманні споживчому кредитуванню,

що виділяють такі відносини серед інших суміжних договірних конструкцій.

Відносинам споживчого кредитування притаманний особливий суб'єктний склад. Відповідно до вітчизняного законодавства про захист прав споживачів кредитором виступає банк – виконавець, що надає послуги споживачам в межах відплатного договору, а позичальником – споживач, яким визнається фізична особа, що купує, замовляє, використовує продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника (ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів»).

Досліджувані відносини характеризуються особливістю об'єкта зобов'язання. Насамперед варто сказати, що вони виникають у зв'язку з набуттям товарів, результатів робіт і послуг. Відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» послугою є діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб; робота – це діяльність виконавця, результатом якої є виготовлення товару або зміна його властивостей за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб. Єдиний термін, що залишився не визначеним у цьому законі, – це «товар». Аналізуючи положення частини 1 ст. 656 ЦК України (що має назву «Предмет договору купівлі-продажу»), можна зробити висновок, що під товаром маються на увазі лише матеріальні речі.

Г.Ф. Шершеневич зазначав, що поняття «товар» може розглядатися у вузькому та широкому значеннях. У першому випадку під ним розуміється все, що може виступати предметом торгових правочинів, тобто рухомі речі, цінні папери, праця. У другому значенні товаром називають матеріальні предмети торгових правочинів, на протипагу іншим об'єктам цивільних прав, особливо цінним паперам. Як писав правник, «у цьому останньому випадку і слід розуміти таке поняття» [14, с. 167]. Убачається, що саме останній підхід варто використовувати під час встановлення кола відносин, що регулюються законодавством про захист прав споживачів. У зв'язку з цим, відносини, що виникають під час придбання цінних паперів, не відповідають природі відносин, що регламентуються законодавством про захист прав споживачів та не включаються в предмет його регулювання, у тому числі і під час купівлі цінних паперів з використанням кредитних коштів. Саме тому, на нашу думку, проект Закону України «Про споживче кредитування» містить положення про те, що сфера його дії не поширюється на кредитні договори, метою яких є надання споживачеві права вчиняти правочини з фінансовими інструментами, коли такі правочини вчиняються за участю чи за посередництвом кредитодавця чи іншого професійного учасника ринку цінних паперів.

Враховуючи те, що предметом договору споживчого кредитування можуть бути тільки грошові ко-

шти, такий договір за участю споживача не можна віднести до договорів про набуття товару у власність, так само, як і до договорів на виконання робіт за завданням споживача.

Питання стосовно віднесення досліджуваного правочину до групи договорів про надання послуг є спірним у науковій правовій літературі. Одні правники вважають його договором про передачу майна [4], інші – різновидом договорів про надання банківських послуг [11]. Ключовим моментом наукової дискусії є неоднозначність трактування змісту поняття послуги. Як писав з цього приводу Ю.В. Романець, усім послугам притаманна загальна ознака: результату передують вчинення дії, що не має матеріального вираження, і разом з ним утворює єдине ціле. Саме тому під час надання послуг продається не сам результат, а дія, що його породжує [12, с. 42].

Об'єктивно споживчі кредитні відносини складаються у зв'язку з наданням споживачу грошових коштів. Крім цього, під час споживчого кредитування потреби фізичних осіб задовольняються не за рахунок надання їм коштів банками, а в результаті використання таких грошових коштів. Іншими словами, отримання грошових коштів становить собою лише передумову для задоволення потреб. У зв'язку з цим до такого виду банківської діяльності застосовується поняття безпеки для життя і здоров'я, майна та навколишнього середовища, саме таке забезпечення і становить основну мету законодавства про захист прав споживачів.

Утім, положеннями Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» кредитування та надання споживчого кредиту було віднесено до фінансових послуг. Відповідно до частини 1 ст. 901 ЦК України надання послуг визначається як здійснення певної дії або діяльності.

Визнаючи обґрунтованість поширення законодавства про захист прав споживачів на відносини, що випливають з договору споживчого кредитування, що відбувається внаслідок штучної конструкції віднесення кредиту до групи договорів про надання фінансових послуг, М.І. Брагінський та В.В. Вітрянський зазначали, що відносини споживчого кредитування у відповідному законодавстві кваліфікуються як надання фінансових послуг. Утім, варто зазначити, що таке трактування кредитного договору має обмежуватись тільки сферою саме споживчого кредитування [2, с. 28]. Більш традиційною у цивілістичній доктрині є думка, що кредитний договір, як окремий вид договору позики відноситься до категорії договорів про передачу майна і в такому розумінні складає з договорами позики і позички одну класифікаційну групу, а не з договорами банківського вкладу та банківського рахунку, що дійсно належать до договорів про надання фінансових (банківських) послуг [4].

Таким чином, можна зробити висновок, що відносини, які виникають у зв'язку з передачею грошових коштів споживачу, мають виключне особливе становище в системі цивільно-правових договорів.

Такі відносини виникають не тільки внаслідок продажу товарів, виконання робіт чи надання послуг, але й у зв'язку із передачею майна.

Ще однією ознакою, яка визначає специфіку відносин споживчого кредитування, є мета придбання товару (використання результату роботи, послуги). Норми законодавства про захист прав споживачів регламентуються тільки відносини, спрямовані на придбання, використання товару, робіт, послуг з метою задоволення особистих, сімейних, домашніх та інших потреб, не пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності.

Досліджуючи ознаки відносин споживчого кредитування, варто також вести мову про класичні ознаки кредитних правовідносин, серед яких виділяються: обов'язок повернення кредиту, строковість

та платність його надання. Іноді у науковій правовій літературі додатково називають такі критерії, як забезпеченість кредиту, його цільовий, грошовий та диференційований характер.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що відносини споживчого кредитування – це суспільні відносини, що виникають між позичальником-споживачем та кредитором у зв'язку з наданням грошових коштів на підставах строковості, платності, повернення, з метою задоволення особистих, сімейних, домашніх та інших потреб, не пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності. Ці відносини виникають у зв'язку з укладанням сторонами договору споживчого кредитування, що становить собою окремий вид кредитного договору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брагинский М.И. Договорное право / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – Изд. 3-е, стер. – М. : Статут, 2008. – Кн. 1 : Общие положения. – 847 с.
2. Брагинский М.И. Договорное право. Книга пятая : в 2 т. Договоры о займе, банковском кредите и факторинге. Договоры направленные на создание коллективных образований / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М. : Статут, 2006. – Т. 1. – 736 с.
3. Витрянский В.В. Договор займа. Общие положения и отдельные виды договора / В.В. Витрянский. – М. : Статут, 2004. – 333 с.
4. Витрянский В.В. Кредитный договор: понятие, порядок заключения и исполнения / В.В. Витрянский. – М. : Статут, 2005. – 221 с. – С. 121.
5. Гордон М.В. Система договоров в советском гражданском праве / М.В. Гордон // Ученые записки Харьковского юридического института. – 1954. – № 5. – С. 69-70.
6. Гражданское право : в 3 т : учебник / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ, 2004. – Т. 2. – 632 с.
7. Гражданское право : в 2 т. : учебник / отв. ред. Е.А. Суханов. – М. : БЕК, 2000. – Т. 2, полутом 1. – 704 с.
8. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.
9. Красавчиков О.А. Система отдельных видов обязательств / О.А. Красавчиков // Советское государство и право. – 1960. – № 5. – С. 42-43.
10. Кривенда О. Деякі аспекти поняття і правової природи позикових відносин / О. Кривенда // Підприємство, госп-во і право. – 2001. – № 9. – С. 49-51.
10. Новицкий И.Б. Общее учение об обязательстве / И.Б. Новицкий, Л.А. Лунц. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 416 с.
11. Предпринимательское право Российской Федерации / отв. ред. Е.П. Губин, П.Г. Лахио. – М. : Норма, 2010. – 1008 с.
12. Романец Ю.В. Договор возмездного оказания услуг / Ю.В. Романец // Закон. – 1999. – № 10. – С. 42-47.
13. Романец Ю.В. Система договоров в гражданском праве России / Ю.В. Романец. – М. : Юристъ, 2004. – 715 с.
14. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права : по изд. 1914 г. / Г.Ф. шершеневич. – М. : Спарк, 1999. – 335 с.